

MOĆ NAFTE

Masimo NIKOLACI
(Massimo Nicolazzi)

Saga o zemnom gasu i sirovoj nafti tokom raspada Sovjetskog Saveza i stvaranja Rusije i u periodu od Jeljcina do Putina. Geopolitika Gasproma i pouke koje se mogu izvući iz sudbine Jukosa. Komandna palica se vraća u Kremlj koji ponovo upravlja energetskim sirovinama

SOVJETSKOJ PLANSKOJ PRIVREDI

pošlo je za rukom da strogo razdvoji ono što priroda obično spaja, tj. zemni gas i naftu. Čak su obrazovana i dva ministarstva (ili dva podministarstva, zavisno od perioda) sa jasno razdvojenim nadležnostima. Ta podela i različiti pravci razvoja ovih dvaju ogranaka dali su snažan pečat potonjim promenama u proizvodnji nafte i prirodnog gasa u Rusiji.

Kada je reč o prirodnom gasu, brzo i prilično uspešno su centralizovane sve faze proizvodnog ciklusa: od otkrivanja nalazišta do dostave potrošačima. Valjalo je obezbediti da stanovništvo prezimi, zatim omogućiti redovno snabdevanje industrijskih pogona, a nije za potcenjivanje ni privlačna mogućnost da se višak energenata izveze u zapadnu Evropu. Sve to je iziskivalo nadzor nad proizvodnjom i njenim tokovima, kao i neposrednu kontrolu transportnih infrastruktura. Tako je nastala džinovska objedinjena i hijerarhijski uređena ustanova, koja je jednog dana, bez ikakvih prelaznih rešenja, iznebuha od ministarstva postala preduzeće po imenu Gasprom.

Za razliku od toga, faze u proizvodnji nafte i dalje su bile u nadležnosti različitih službi, a centralno rukovođenje više se odnosilo na ispunjavanje planova, nego na obrazovanje jedinstvenog preduzeća. Proizvodnjom su upravljala lokalna rukovodstva, koja su se obrazovala za pojedinačna nalazišta ili bazine. Značajan deo proizvedenih količina energenata odlazio je u (često ogromne) regionalne rafinerije. Međutim, upravljanje transportnim infrastrukturom od nacionalnog značaja odvijalo se nezavisno od proizvodnje i bilo je centralizovano, kao i izvoz nafte i naftnih derivata.

Jeljcjin

Takvo je bilo stanje kad se raspao Sovjetski Savez i kad su otpočele prvobitna akumulacija kapitala i privatizacija. Bio je to buran proces, a obeležila ga je i jedna karakteristika koja bi nam mogla pomoći da objasnimo i neke današnje pojave. Naime, deo tadašnje vlade otvoreno je zagovarao neophodnost „divljeg“ kapitalizma kao početne faze tog procesa. Svi mladi reformatori, od Gajdara do Čubajsa, zdušno su objašnjavali da bez otimača, bezakonja i nasilja nema ni prvobitne akumulacije i da je tako bilo u svim kapitalističkim uređenjima na svetu, jedino što u Rusiji sve mora da se odvija ubrzano.

Kroz ovu fazu prošli su i energenti, ali su se tu ispoljile određene osobenosti: pre svega, očuvana je, ako ne i proširena podela na naftu i zemni gas.

Razmotrićemo najpre naftu. Dolazi do spajanja i ukрупnjavanja najvažnijih proizvodnih kapaciteta, i to na teritorijalnoj osnovi, koji se takođe povezuju ili spajaju sa lokalnim rafinerijama. Takav model je već postojao, bilo je to preduzeće Lukoil, koje je nastalo spajanjem triju proizvođača (Langepass, Urai i Kogalim, odatle naziv), jedina velika ruska kompanija uobličena još u vreme Gorbačova, po načelima koja su se pre rukovodila tadašnjim prilikama nego političkim odlukama i planskom privredom. Naime, država je privatizovala samo neka od tih združenih preduzeća. O vidovima te privatizacije koja se često svodila na nešto nalik na samoprivatizovanje kruže brojne anegdote. Učinak (koliko toliko) javnih licitacija nije bio naročit.

Najpoznatije i najrasprostranjenije sredstvo za preuzimanje preduzeća koja su nastajala posle Lukoila bio je takozvani sistem loans for shares, koji je prevladavao u stvaranju, na primer, Jukosa, Sibnjefta i Sidanka (koji je potom kupila kompanija TNK). Evo kako se to uglavnom odvijalo u tom periodu „grabeži“: neka banka (a u Rusiji su pre deset godina banke nicale i rasle kao pečurke) odobrila bi takvom akcionarskom društvu zajam, a kao garanciju bi zadržala određenu količinu akcija čija je protivvrednost bila preuveličana. Rukovodstvo društva je u neku ruku postajalo jemac da zajam nikada neće biti vraćen. Ukoliko prva tranša nije bila dovoljna da banci obezbedi kontrolu preduzeća, po isteku prvog zajma, rukovodstvo je podizalo drugi u zamenu za novi paket akcija itd. sve do proglašenja bankrota dužnika, što je praktično značilo da kontrola nad preduzećem iz javnog sektora automatski prelazi na banku i njene akcionare.

Što ukрупnjavanjem, što finansijskim mahinacijama, za svega nekoliko godina stvoren je sistem (koji se zapravo održao sve do prošle godine) gde je sedam kompanija proizvodilo 85% sirove nafte u Rusiji. Sve te kompanije bile su strogo vertikalno integrisane (proizvodnja i prerada), a preostali postotak odnosi se na preko stotinu sitnih lokalnih proizvođača koji se nisu uklju-

čili u proces ujedinjavanja, kao i na strane kompanije (2002. godine učešće stranih kompanija u proizvodnji sirove nafte u Rusiji još uvek nije prelazilo 3%). Od tih sedam velikih kompanija, četiri su bile u celosti u prvitanom vlasništvu (Jukos, Sibnjeft, TNK i Sugutta); jedna (Lukoil) je zadržala značajnu, premda ipak manjinsku, količinu državnih akcija, dok su dve (Slavnjeft i Rosnjeft, inače znatno manje od ostalih po resursima i proizvodnji) ostale pod državnom kontrolom. Za nepune četiri godine u privatni sektor prešlo je preko 65% zaliha, proizvodnje i prerade nafte u Rusiji.

Zemni gas imao je sasvim drugačiji razvojni put. Ni najbezobzirniji liberali ni najopasniji kriminalci nisu mogli ni da sanjaju o rasparčavanju i privatizaciji Gasproma. Niko nije smeo da ugrozi snabdevanje domaćinstava i industrije, niti da dovede u opasnost takvu koku koja nosi zlatna jaja kakav je izvoz. Srž sistema je morala da ostane netaknuta, ali je sistem mogao da postane samostalniji, kao i da skreše pojedine grane koje nisu od suštinske važnosti za njegovo funkcionisanje. Samostalnost je odmah izvojevana. Pre nego što je postao predsednik vlade, Černomirdin je bio predsednik Gasproma.

Kada se Gasprom formalno transformisao u akcionarsko društvo, država je zadržala paket akcija koji joj je obezbeđivao barem kontrolu odlučivanja. Pronašli su sporazumno rešenje. Država je svoje akcije poverila na staranje upravi Gasproma, a to staranje je podrazumevalo i pravo glasa. Tako je džinovsko preduzeće obezbedilo samokontrolu. Potom su usledila kresanja nebitnih ograna. S vremena na vreme se događalo da u nekom industrijskom kompleksu u sastavu Gasproma neko preduzeće pređe u „ruke privatnika“. Ništa strašno: proces proizvodnje time nije bio ugrožen, jedino se trećem licu plaćala određena cena za obavljene usluge. Za svega nekoliko godina firma Itera uspela je da probije celokupnu monopolsku zaštitu i ostvari godišnju proizvodnju od osamnaest milijardi kubnih metara gasa (više nego što Italija danas proizvodi) i stekne prava na transport kroz mrežu Gasproma za osamdeset i pet milijardi kubnih metara (gotovo 25% više od ukupne potrošnje u Italiji). Nije bilo razloga za brigu. Sistem je bio ogroman, a navedeni primer je samo beznačajan i bezopasan izuzetak. Kolale su glasine da rukovodstvo Sibura, petrohemijskog ogranka Gasproma, koji je prethodno bio pod njegovom kontrolom, otkupljuje to preduzeće. Ali petrohemija u suštini nije glavni posao Gasproma. Sve u svemu, privatizacija pojedinih preduzeća bila je čak i poželjna, ali ono što je centralizovano nije smelo da se dira.

Putin I

Moglo bi se reći da je tako zemljotres zvani prvobitna akumulacija završen, ali su naknadna podrhtavanja tla bila i te kako burna. Čini se da se Putin pre

svega usredsredio na prirodni gas i tu je izveo jedan od svojih prvih velikih poteza. Staro rukovodstvo Gasproma je bilo moćno. U borbi protiv njih služi se i pregovorima i silom, nikada nećemo saznati koje sredstvo je preovlađivalo (to što nije ni pokušao da protiv najviših rukovodilaca pokrene sudske organe svakako je nagoveštaj da je nekakvih pregovora sigurno bilo). Naposljetku postavlja Milera umesto Vjahireva i dovodi svoje ljude na čelo Gazexporta (to je formalni titular svih izvoznih ugovora, pa samim tim i stecište deviznih prihoda koji iz njih proističu). Čelni ljudi Sibura završili su u zatvoru (zbog optužbe da su od Gasproma dobili sredstva za izgradnju nekog novog postrojenja, a da su taj novac upotrebili da za svoj račun kupe akcije preduzeća). Itera se ugasila brže nego što je nikla i za svega nekoliko meseci svela se na malo, periferno preduzeće čija proizvodnja i distribucija neprekidno opadaju. Strojtransgas, preduzeće za izgradnju naftovoda i gasovoda, koje se smatralo bliskim starom rukovodstvu Gasproma, da li s pravom ili ne, svejedno, posedovalo je 2% akcija Gasproma, dobijenih u nekim minulim poslovnim poduhvatima. Došlo je do ponovne procene tih poduhvata i posle (kraćih) pregovora, akcije su vraćene Gaspromu. Ugovor o staranju nad akcijama je istekao (a ko bi uopšte smeo da posumnja u to?) i od tog časa vlada neposredno koristi pravo glasa na osnovu državnih akcija. Zemni gas se vratio u državno gnezdo, ako je ikada i prhnuo iz njega.

Čini se da se Putin uopšte ne bavi naftom, možda zbog toga što mu odgovara trenutno stanje, a možda i zato što je zemni gas već isuviše krupan zalogaj, pa ne može da načinja nove probleme. Prvi potezi svedoče o raskidu s prošlošću, s Kremljom koji vlastodršcima, ili bar njihovim miljenicima, služi da se domognu blagostanja. Doneta je odluka da se privatizuje Slavnjeft.

Razume se, raspisuje se javna licitacija. Vlada velika napetost i iščekivanje, mediji se upuštaju u nagađanja o tom nadmetanju koje će probuditi apetite svih velikih ruskih i mnogih stranih kompanija. I zaista, jedno inostrano preduzeće je pokušalo da učestvuje, ali izgleda da su pri overi njegovih dokumenata iskrisle nepremostive prepreke. Naposljetku su ostala samo dva konkurenta, koji se zapravo svode na jednog. Ponudivši svega nekoliko hiljada dolara više u odnosu na osnovni iznos u milijardama, kupac postaje Sibnjeft, odnosno Abramovič. Napominjemo da je deo Slavnjefta dobila i kompanija TNK, koja je nepunih godinu dana kasnije, prilikom spajanja sa britanskom kompanijom British Petroleum, kao procenjenu vrednost zaliha Slavnjefta uknjižila za oko 15–20% veću sumu od one koju je platio Sibnjeft.

Od licitacije je proteklo svega nekoliko meseci. Najavljuje se spajanje Jukosa i Sibnjefta, čime će se stvoriti ubedljivo najveće rusko preduzeće, prava pravcata i svetski priznata kompanija koja je potpuno potisnula Lukoil. Isprva se čini da vlast likuje zbog toga. Zli jezici šire glasine da vlast likuje zato što

je to spajanje poslužilo kao sredstvo da se (finansijski) uništi i politički pensioniše Berezovski, samoprognani političar koji živi u Londonu, a isprva je bio Abramovičev zaštitnik. Konkurencija strepi za svoj opstanak, obuzeta sumnjom da je nova kompanija premijerovo mezimče i da mu druga preduzeća neće ni biti potrebna.

Ali nije se tako zbilo, naime, proteklo je svega nekoliko nedelja od tog likovanja, kada je izbio skandal sa Jukosom koji je možda označio početak sasvim nove faze razvoja naftnog sektora.

Ruska nalazišta nafte i prirodnog gasa

U Rusiji se nalaze najveći svetski resursi zemnog gasa, a ta zemlja je najveći proizvođač ovog energenta. To znači, ako zaokružimo brojke, da se u Rusiji proizvodi preko šest stotina milijardi kubnih metara gasa godišnje i da postoji pedeset hiljada milijardi sigurnih zaliha. To znači i da je Rusija već 2002. godine, pre ostvarenja novih ugovora za naredne količine, izvezla stotinu milijardi kubnih metara gasa u Evropu, što pokriva 36% potrošnje zemnog gasa u Nemačkoj, 27% potrošnje u Italiji i 25% potrošnje u Francuskoj, da i ne pominjemo manje zemlje. Gazprom obuhvata 70% zaliha, 90% proizvodnje, a posredstvom Gazexporta praktično 100% izvoza.

Cena zemnog gasa na ruskom tržištu je regulisana propisima i može da bude i do četiri puta niža od izvozne (što objašnjava zašto je cena prirodnog gasa u ruskoj industriji najšakljiviji problem u pregovorima za njen prijem u STO). Za razliku od toga, država je očuvala strogu kontrolu nad domaćom distributivnom mrežom. Proizvođači u naftnoj industriji imaju vlastite zalihe zemnog gasa koje ni do danas nisu u stanju da eksploatišu. Zakonske odredbe koje u načelu, po ugledu na zapadne obrasce, predviđaju da svi imaju pravo pristupa transportnim mrežama, postoje u teoriji, ali se do sada niko nije usudio da ozbiljno zatraži njihovu primenu. Nešto se i tu menja i to potencijalno u značajnom obimu, ali osim u slučajevima isključivo lokalnog snabdevanja, reč je uglavnom o sporazumima između Gasproma i drugih proizvođača koji Gaspromu priznaju monopol nad trgovinom i tako se u samom začetku sprečava pojava bilo kakve konkurencije.

Rusija poseduje oko šezdeset milijardi barela sigurnih zaliha nafte, što je otprilike dvadeseti deo ukupnih svetskih zaliha. Na primer, 2003. godine, kada je proizvodila 8,4 miliona barela dnevno, Rusija je bila druga u svetu. Ispred nje je bila samo Saudijska Arabija (9,36 miliona barela dnevno). U Rusiji predviđaju da će ove godine premašiti 9 miliona barela dnevno (gotovo 12% svetske proizvodnje).

Posle raspada Sovjetskog Saveza proizvodnja je opadala sve do 1998, kada je dostigla svoj minimum – svega 6 miliona barela dnevno. Zahvaljujući sistemu *loans for shares* i porastu cena na svetskom tržištu proizvodnja je dobila novi zamah i postigla zadivljujuće stope rasta, tako da je 2002. najzad prevaziđen nivo proizvodnje iz 1991. Ali, pre svega zbog propasti sovjetskih industrijskih giganata, taj porast proizvodnje nije izazvao odgovarajući porast domaće potrošnje, koja je i danas manja od 4 miliona barela dnevno, naspram gotovo 4,5 miliona barela dnevno, koliko je iznosila 1992. godine. Rusija danas nije u stanju da izveze celokupnu razliku između proizvodnje i domaće potrošnje, ne samo zbog problema sa infrastrukturom, već i zbog problema sa zakonskom regulativom. Stoga je za njeno domaće tržište karakterističan veliki višak ponude, pa cene mogu da budu i upola niže nego na svetskom tržištu. To je razlog i zašto je ruskim proizvođačima neophodno snažno vertikalno objedinjavanje proizvodnje, prerade i distribucije, koje bi omogućilo raspodelu zarade na sve faze proizvodnog ciklusa (razlika u odnosu na cene na svetskom tržištu uvek je bila manja za preradevine nego za sirovu naftu), kao i manja ograničenja izvoza viškova neposredno u vidu naftnih preradevina.

Infrastruktura

Tržište funkcioniše. Rusija bi mogla da postigne i više, ali nedostaju joj cevi, terminali i još mnogo toga da bi mogla više da transportuje i prodaje. Kad ovako kažemo, izgleda da se to podjednako odnosi i na sirovu naftu i na zemni gas. To je tačno, ali samo u smislu da je za izgradnju potreban novac, a njega valja zaraditi. Sve ostalo se i ovde razlikuje.

Novac. Morski terminal u večnom ledu Barenčovog mora, odgovarajuća flota ili transkontinentalni naftovod, odnosno gasovod, staju mnogo. Tu cenu može da plati samo onaj ko je siguran da će se taj trošak isplatiti u nekom razumnom roku (7–10 godina) pomoću cene izvoznog proizvoda, tj. sirove nafte ili zemnog gasa. Danas su vrlo retka mesta u svetu gde proizvodnja jednog barela nafte staje više od 15 dolara, ali zato još uvek ima mesta gde staje oko 5 dolara. Ako je konačna cena 50 dolara, od marže bi se gotovo mogla sagraditi skladišta na Južnom polu (zvuči paradoksalno, ali na gubitku bi bila jedino ministarstva finansija zemalja proizvođača, budući da sada lavovski deo marže otpada na poreze). Problem je u tome što bi cena nafte zbog čitavog niza pratećih, spoljašnjih razloga (kao što je mešavina velikih berzanskih špekulacija, porast američkih strateških zaliha nafte, politika rafinerija da ne drže naftu u skladištima, kao i društveni i prirodni potresi u pojedinim zemlja-

ma proizvođačima) mogla i da se udvostruči, ali već danas, kratkoročno i srednjoročno gledano, na industrijskom nivou, to ne bi ništa značilo. Moglo bi da ima nekog značaja, ukoliko bismo na svetskom nivou pretpostavili strukturni višak potražnje, ali kratkoročna i srednjoročna predviđanja uglavnom tvrde suprotno. Tu je Rusija u još nepovoljnijem položaju u odnosu na konkurentne zemlje. Prosto govoreći, da bi njena nova proizvodnja doprla do međunarodnog tržišta, ona mora snositi dodatne troškove transporta, što bi je svakako potisnulo sa tog tržišta, u slučaju da ono značajnije opadne. Ukratko, sve se može postići ako cena sirove nafte nikad ne padne ispod 30 dolara, ali ako neko danas uloži nekoliko milijardi, a cena sirove nafte 2008. padne na 20 dolara, gotovo je sasvim izvesno da će bankrotirati.

To je osnovi problem sa mogućnostima ulaganja u velike infrastrukturne projekte danas u Rusiji, a kolebanje između toga da li da se iskoristi sadašnji povoljan trenutak ili da se sačekaju naredna decenija i stabilne više cene, može da bude presudno za spremnost ili nespremnost vlade (ili vlada, ako uzme-mo u obzir i uvoznike) da pokrije bar deo troškova, neposrednim ulaganjima ili na neki drugi način.

Međutim, rizik nije uvek toliko veliki i ne podrazumeva takva ozbiljna kolebanja. Ima projekata koji se u svakom slučaju mogu ostvariti. A tu se pitanje infrastrukture razdvaja u zavisnosti od toga da li je posredi nafta ili zemni gas i svemu tome kumuje politika.

Gasprom nema veliki višak proizvodnje. Upravo zbog ulaganja u infrastrukturu (poslednji je gasovod Plavi potok) morao je godinama da svoje devizne prihode prepušta bankama finansijerima. Posедуje neiscrпne zalihe zemnog gasa, ali one iziskuju ulaganja u razvoj, stoga nekoliko godina nisu otvarana nova nalazišta. I kad se otvore, potrebno je dosta vremena da počnu s proizvodnjom. Gasprom svakako želi da poveća obim izvoza, ali da bi mu to pošlo za rukom, mora bar kratkoročno da nabavlja gas od drugih proizvođača za potrebe domaćeg tržišta. Upravo je stoga, premda i dalje važi njegov trgovinski monopol, Gasprom i sklopio ugovore s drugim ruskim proizvođačima, a stoga i ponovo uvozi iz zemalja koje su nekada bile u sastavu Sovjetskog Saveza. Osim toga, izgleda da se zbog infrastrukture pojavljuje i spremnost za udruživanje sa stranim kompanijama. Ako žele da uvoze gas, i stranci treba da ulažu. Ali isto tako, bez Gasproma nema infrastrukture. U blizini Irkutska postoji veliko nalazište zemnog gasa, zove se Kovitka. Pošto je više puta menjalo vlasnika, danas ga kontroliše British Petroleum. U toj kompaniji su izradili obimne studije mogućnosti izvoza u Kinu i Koreju. Činilo se da je to sasvim „izgledno“, čak i ako se cene promene. Ali polako svi postaju svesni da se taj projekat neće pomoći s mrtve tačke ako se nekako ne sporazumeju s Gaspromom, premda Kovitka nije u njegovom delokrugu.

Slučaj s naftom je sasvim drugačiji. Upravljanje naftnim transportom oduvek je bilo izdvojeno iz proizvodnog ciklusa i postoji Transnjeft, javno preduzeće, koje odlučno brani svoj monopol nad naftovodima. Ulog je prilično veliki. Onaj ko kontroliše transport odlučuje i o obimu izvoza viškova pojedinih proizvođača. Tu je i jedna tehnička osobenost: najveći deo ruskog naftovoda ne omogućuje zaseban transport različitih derivata. U cevima se sve pomeša i za izvoz dospeva nekvalitetna mešavina koja se stoga prodaje po nižoj ceni od sirove nafte. Ko poseduje vlastiti naftovod oslobađa se posredovanja Transnjefta (samim tim i vlade), a ako je nafta kvalitetnija, može da postigne i bolju cenu.

Sve do danas, s malim izuzecima, niko od proizvođača nije postizao onoliko koliko on može, već onoliko koliko je Transnjeft u stanju da primi. Stoga je izgrađen novi naftovod koji povezuje zapadni Sibir s Baltičkim morem, njime upravlja Transnjeft, a iduće godine, pri punoj iskorišćenosti kapaciteta, izvoz će biti povećan za 1,2 miliona barela koji će dospeti do terminala u Primorsku.

Za razliku od toga, projekat za izgradnju naftovoda i terminala u Murmansku, u Barentovom moru, izgleda da ne napreduje baš punom parom. Naizgled ima snažnu političku podršku, budući da su ga pozdravili i Buš i Putin. Razume se da je to projekat na granici između „mogućeg“ i „rizičnog“, što donekle opravdava oklevanje. Ali najveća mana tog projekta je to što su njegovi tvorci naftne kompanije bez učešća Transnjefta i stoga on može da postane značajan predmet osporavanja. Naposletku, postoji i projekat naftovoda u pravcu istoka. Tu se valja odlučiti između Kine i Japana. Razume se, to je važno geostrateško pitanje. Ali da bismo bolje razumeli zašto je taj projekat u zastoju i kako će se dalje razvijati, možda je korisno da se podsetimo da je Transnjeft izradio projekat povezivanja sa Japanom, premda nije imao novca za njegovo ostvarenje, dok je projekat povezivanja s Kinom nastao u Jukosu, koji je opet (u to doba...) mogao odmah da počne s radovima.

Intermeco: Jukos

Od trijumfa do hapšenja proteklo je svega nekoliko nedelja. Najpre Platon Lebedev, desna ruka Hodorkovskog, a potom i sam Hodorkovski, koga je u njegovom privatnom avionu uhapsila grupa specijalaca u punoj ratnoj opremi. I danas su u zatvoru, a izlazak se ne nazire. Ljudi su pominjali sijaset razloga za to, ali nijedan sam po sebi nije dovoljno ubedljiv. Hteo je da nasledi Putina na položaju. I sada, ako upitate nekog Rusa da li bilo koji Jevrejin može da se nada da će postati predsednik, odgovoriće vam da sa-

mo budala može da pomisli tako nešto, a Hodorkovskog bije glas da je (pri- lično) inteligentan čovek. U stvari je samo pokušao da okupi nekoliko deseti- na istomišljenika rasutih po svim političkim strankama kako bi odneli pre- vagu pri donošenju odluka za koje zakon predviđa dvotrećinsku većinu. Za vlast je to neugodan i drzak potez, ali nije nepoznat ni u zapadnim demo- kratijama, te se čini da bi uništavanje njega i Jukosa bio preterano oštar od- govor. Sve u svemu, izgleda da ne postoji samo jedan razlog koji bi oprav- dao takvu hajku. Da je Hodorkovski sledio primer drugih moćnika i na pr- vi nagoveštaj oluje odlučio da se preseli negde drugde i uživa u penziji, mož- da ne bi ni bilo nikakvog skandala sa Jukosom, a ono što se potom zbiva- lo možda je samo posledica spleta nesrećnih okolnosti, preterane odanosti i samovolje sudskih i upravnih organa vlasti, a ne nekakve naredbe ili plana koji je potekao odozgo.

Ipak, desilo se šta se desilo. I to je promenilo mnoge stvari. Stoga istori- jat Jukosa i razlozi njegove propasti i nisu toliko bitni. Bitno je kako se to odvijalo i šta se naporedo s tim slučajem događalo, to jest Jukos je važan kao primer.

Da razmotrimo kako se to odvijalo. Među mnogim tačkama optužnice po- vodom ove afere, samo jedna ovlaš dotiče „prvobitnu akumulaciju“. Odnosi se na jedan ne naročito bitan događaj u životu Jukosa, kupovinu fabrike za veš- tačka đubriva (Apatity). Gotovo sve druge optužbe odnose se na utaju poreza i nemaju nikakve veze sa tim kako je nastala kompanija Jukos i kako ju je Hodorkovski otkupio. Tačke optužnice odnose se na ono što se dešavalo ne- koliko godina posle toga i uglavnom se svode na pretpostavke, a mi bismo to pre nazvali izbegavanjem plaćanja poreza nego utajom. Decentralizacija Ruske Federacije omogućila je donošenje lokalnih zakona i stvaranja poreskih siste- ma na nivou lokalnih samouprava.

Za domišljate i beskrupulozne to je bilo kao da su se otvorile rajске dve- ri. Nosioci krupnog kapitala dali su se u potragu za Kajmanskim ostrvima na Uralu i pošlo im je za rukom da zahvaljujući svojoj domišljatosti iz toga izvu- ku najveću moguću korist. Bilo je bezbroj načina i mogućnosti da se to pos- tigne, kompanije su se udruživale do u beskraj, a najpopularnije je bilo obra- zovanje holding preduzeća na Kipru. Na primer, bilo je dovoljno da se kom- panija preseli u oblasti sa razvijenim poreskim sistemima, Kalmikiju ili Evenki- ju, odnosno da se tamo osnuju nepostojeće kompanije, pa da se u zamenu za buduća i često neizvesna ulaganja u te krajeve dobiju olakšice koje uma- njuju ukupan porez čak i za dve trećine. Praktično, oslobođenje od poreza po pravilu se nepovoljno odražavalo na pokrajinske ili lokalne fondove. U stvari, pretila je opasnost da zbog širenja ovakve prakse gotovo usahnu glavni izvori prihoda celokupnog državnog sistema.

Putin je morao da prekine tu anarhiju koja je ugrozila i sam federalni budžet. Da bi povratio kontrolu, predlaže rešenje koje se zasniva na njegovoj ličnoj vlasti, a ne na pravnim odredbama. Niko ne sme da ispituje poreklo bogatstva, između ostalog i zato što bi ponovno započinjanje od nule bilo ekonomski i politički neodrživo. Ali oni koji su ovim izbegavanjem poreza zakinu-li državu, moraju da vrate bar deo toga, a to valja ostvariti pojedinačnim pregovorima, a ne zakonskim davanjem oprosta. Osim toga, odsad pa nadalje nema više skrivanja iza lokalnih propisa samo da bi se izbegao porez. Oni koji su zgrnuli bogatstvo vode pregovore s vlašću, ali se i povinuju. U Jukosu angažuju advokate i pripremaju se da dokažu zakonitost svog poslovanja. To ne može da im se dozvoli. Nije u pitanju zakonitost, već odlučnost federalne vlasti da povрати i sprovede kontrolu nad vlastitim izvorima finansiranja.

Da vidimo sada šta se događalo naporedo sa slučajem Jukos. Ponovno uspostavljanje centralne vlasti u Rusiji, svidelo se to zapadu ili ne, znači ponovno uspostavljanje delotvornosti i pokornosti državnih aparata. Jukos je bio probni kamen. I državni aparati, uključujući sudstvo, pokazali su veliku revnost, moglo bi se reći da su čak i preterali. Sa formalnog stanovišta, nema sumnje da je država u postupku protiv rukovodstva Jukosa neprestano kršila ljudska i građanska prava, bar prema zapadnim shvatanjima. Pa ipak, začuli su se samo retki i stidljivi glasovi protesta, a onda je sve utihnulo. Da li je to bilo zbog ekonomskih interesa, ili zato što je nekome sinulo da je tu po sredi konačno zaustavljanje urušavanja i početak obnove Rusije kao značajnog političkog subjekta, može da bude predmet očaravajuće rasprave kojom se ovde nećemo baviti.

Razmotrićemo i posledice ovog slučaja. Možda su mnogi i poverovali u bajku zasnovanu na marksističkoj zabludi da se u nastanku kapitalizma najpre pojavljuju razbojnici, a potom se stvara čudesno tržište prema zamisli Adama Smita. Velike ruske korporacije, koje su ponekad nastajale kao plod dogovora između „bankara“ i potkupljenih rukovodilaca preduzeća, često su se razvijale kao u feudalizmu. S jedne strane su oni koji su omogućili takvu vrstu otkupa preduzeća zadržali pravo veta na pojedine odluke vladara, a s druge strane su vladar i njegovi feudalci ostvarivali vlastite interese i upravljali novčanim tokovima u tim kompanijama. Ukratko, barem u početku, teško da je mogla da prevagne težnja da korporacija uspešno posluje i ostvaruje dobit u pravom smislu te reči. Početkom novog milenijuma ubrzano raste interes da se poboljša poslovanje korporacija. Ako te kompanije žele da izađu na slobodno tržište, to znači da neko može i da ih kupi, stoga se sve više pažnje obraća na kapitalizaciju takvih preduzeća, a smanjuje se lična zarada njihovih rukovodstava. U pravcu tržišnog poslovanja najbrže se razvijaju kompanije kćerke nastale

ke, već i slepo veruju u nju. Taj proces se danas nastavlja, zvuči paradoksalno, ali čini se da ga je slučaj Jukos usporio. Jukos je označio kraj „divljeg“ kapitalizma. Na tržište se može, možda i mora izaći, ali samo posredstvom vrhovne vlasti i onoliko koliko ona to dozvoli.

Ka novom modelu

Velika podela u oblasti energetike u Jeljcinovo doba dovela je do sve većeg osamostaljivanja Gasproma i do stvaranja sedam srodnih lokalnih kompanija, a neke od njih bile su samo sredstvo da se prihod od naftne industrije nekažnjeno prebaci u inostranstvo. Posle skandala sa Jukosom te kompanije su se znatno promenile, a te promene su prvi put dovele u pitanje i samu „veliku podelu“. Broj naftnih kompanija se sa sedam sveo na četiri (Lukoil, TNK, Sibnjeft i Surgutnjeftgas), od kojih su tri su pod (posrednom ili neposrednom) kontrolom Rusije.

Strani kapital je ušao u ruske kompanije. British Petroleum je u partnerstvu sa kompanijom TNK, a postoji mogućnost i da je potpuno preuzme. Država konačno više nije vlasnik kapitala preduzeća Lukoil, a svoju preostalu kvotu (7,59%) ustupila je kompaniji Conoco Phillips koja namerava da poveća svoje učešće najmanje na 10% (da bismo ilustrovali o kolikoj je kompaniji reč, navešćemo da TNK ima polovinu ukupne proizvodnje italijanske naftne kompanije ENI, a Lukoil proizvodi 10–15% više).

Tri preduzeća su nestala. O Slavnjeftu smo već govorili. Za Jukos se može reći da je praktično preminuo. Vlada je najavila prodaju Jugansknjeftgasa, najvažnijeg proizvodnog preduzeća u sastavu te kompanije. Nezavisne agencije su procenile da vrednost tog preduzeća iznosi 15–17 milijardi dolara, od čega će 13,8 milijardi otići u državnu blagajnu na ime naplate poreskih dugovanja. Ali najznačajnija novina svakako je spajanje Rosnjefta i Gasproma. Usled tog spajanja Gasprom će moći da računa na proizvodnju od 200 miliona barela nafte godišnje, a u toj kompaniji predviđaju i da će se proizvodnja ubrzo povećati na 300 miliona barela. To je možda malo da bi se moglo govoriti o gigantu naftne industrije, ali je zasigurno suviše da bi se i dalje govorilo da je Gasprom kompanija koja se bavi isključivo zemnim gasom.

Tako se ruši velika podela u oblasti energetike i nazire se novo ustrojstvo u tom sektoru. Naporedo sa najavom pomenutog spajanja (nakon čega je Gaspromu pripojeno još jedno manje preduzeće, Zarubežnjeftgas, koje pretežno proizvodi naftu) vlada je objavila da će svoju neposrednu kontrolu Gasproma povećati na 50% i zabranila je strancima kupovinu njegovih akcija na ruskoj berzi tokom narednih osam godina (u stvari, ako izuzmemo jedan neznatan

deo, to se odnosi na gotovo sve akcije Gasproma). Ranije je u ovoj oblasti postojala podela na naftu i zemni gas, a sada se javlja podela na javni i privatni sektor.

S jedne strane postoji Gasprom, a s druge strane nekoliko ruskih i stranih kompanija. Model se već nazire, ali granice između ta dva (ili tri?) sektora još nisu jasno povučene. Čini se da vlada još nije odlučila koliki je udeo državnog, koliki ruskog, a koliki opet slobodnog ili stranog kapitala. Prvi pokazatelj biće prodaja Jugansnjeftegasa. Tu prodaju želi Gasprom, žele je Lukoil i Surgutnjeftegaz, a žele je i stranci. Osim toga, kad je reč o ustrojstvu moguće je da će doći do još nekih promena. Teško da će Abramovičeva kompanija Sibnjeft ostati ovakva kakva je sada. Primer Jukosa svakako govori da gazda u takvoj kompaniji nema tu slobodu da je proda kome god hoće, a nedavne izjave vlade da se „provere ispunjavanja poreskih obaveza neće zaustaviti na Jukosu“ čini se da se pre svega odnose na Sibnjeft. Ukratko, moglo bi da dođe do novih deoba, premda je posle pouka koje se mogu izvući iz slučaja Jukos verovatno da država neće postupati tako drastično i da će pribeći nagodbama.

Pošto ne postoji jasna razgraničenost kapitala, teško je predvideti kakva će biti strana ulaganja. U svakom slučaju, ona će morati da budu vrlo visoka, a udruživanje po principu joint-venture ili zajedničkih ulaganja u pojedinačne projekte koji će u isti mah doneti i kapital i nova tržišta (naročito za prirodni gas) biće još aktuelnije nego danas. Međutim, pitanje obima stranog vlasništva u ruskom naftnom sektoru znatno je složenije. Kao idealan model, moglo bi se pomisliti da čim se jasno ustanove granice javnog vlasništva, ostatak će se naći u slobodnoj prodaji. Gotovo je nemoguće da će se to ostvariti, između ostalog i zbog toga što ruska naftna preduzeća svih ovih godina nisu samo izvozila kapital već su izvršnoj vlasti pružala takoreći nezamenljivu potporu. Malo je verovatno da bi se to u kratkom periodu moglo ukinuti, teško i da bi se moglo potpuno preneti u javni sektor, a sasvim je sigurno da to neće obavljati strane kompanije. Stoga se ne može unapred tvrditi da će strane kompanije hteti da kupe Jukos ili Sibnjeft, po ugledu na posao BP-TNK, a moguće je i da će država dati prednost manjinskom stranom učešću u vlasništvu, jer bi to sa njenog stanovišta uspostavilo ravnotežu između potrebe da joj ta industrija i dalje bude „privržena“ i nužnosti napretka, ne samo u pogledu kapitala za ulaganja, već i u pogledu delotvornijeg upravljanja kompanijama i poreske discipline.

Osim toga, postoji još jedna ozbiljna poteškoća za strana ulaganja, a to su ruski propisi, ili bolje rečeno „zakonodavno zamešateljstvo“. Propisa ima na pretek i potiču iz doba planske privrede, te često onemogućavaju dobijanje prava na eksploataciju energetske nalazišta. Ukratko (uostalom, to se često

zetcnici su osuđeni na milost i nemilost državne birokratije, koja to zloupotrebljava. Iz tih kandži teško mogu da se išćupaju bez lokalne podrške. Iskustvo British Petroleuma i drugih kompanija, poput firme Marathon, koje su usavršile sistem stopostotnog otkupa manjih nezavisnih kompanija, pokazaće da li se model i u toj oblasti menja.

Putin II

Vrtlog privatizacije i „divote ćerupanja“ ostvario je kapitalizam, ali u suštini na štetu energetike i upravljanja zemljom čije su odluke sve više zavisile od neke vrste gospodara rata modernog, privrednog soja. U tom smislu, Putin možda pažljivo proučava restauraciju koju je japanski car Meidi sproveo u XIX veku..

Ruski bruto nacionalni dohodak, ako se izuzme prihod u energetici, opadao je, sve do 2002. godine. Ljudi su zgrtali bogatstva, ali se nisu razvijale ni industrija, ni infrastruktura, pa ni lokalne mreže snabdevanja koje bi ograničile uvoz robe široke potrošnje.

Praktično jedini zamajac razvoja jeste oblast energetike, premda postoji opasnost da neki ponovni pad međunarodnih cena izazove krizu kakva se desila 1998. godine, a postoji i opasnost da se bivša velika sila svede na nivo bilo koje države čija se privreda zasniva samo na naftnoj industriji.

Putin je još u prvom mandatu nastojao da povрати kontrolu nad tim zamajcem. Zemni gas mu je bio potreban smesta, kako zbog budžeta (25% federalnih poreskih prihoda 2002. godine potiče iz Gasproma) tako i zbog stabilnosti zemlje. Za sve ostalo, trudi se samo da pospeši promene. U trenutku kada je došao na vlast, poreska stopa za preduzeća bila je do 35%, a tolika je bila i najviša stopa oporezivanja za građane. Snizio je tu stopu, ali ne zato što je pristalica teorije koja je poznata kao supply side. Ukupan iznos poreza od 13% na lične prihode i 24% na prihode preduzeća samo je jedan od načina da ubedi „gospodare rata“ da je kucnuo čas da nešto od onoga što su prethodno zgrnuli vrate u vidu ulaganja u svojoj zemlji, umesto da i dalje samo izvoze sve što se može izvesti.

Nekog pomaka ima, ali to nije dovoljno. Industrija se oporavlja, ali sporo, i državni fondovi ne mogu da obezbede ni penzije, a kamo li potrebe infrastrukture. Zemlja polako napreduje, posle bitnih prekretnica poput slućaja Jukos i poslednjih izbora, a moć se u međuvremenu vraća u Kremalj i „gospodari rata“ se bar pretvaraju da su pokoreni. Vlast je ponovo centralizovana, Putin više ne mora da se trudi da upravlja komandnom palicom, može slobodno da je uzme u svoje ruke.

Osnovan je fond za stabilizaciju koji se puni sredstvima iz prihoda od nafte i gomila zalihe koje se mogu upotrebiti ako ponovo dođe do naftne krize, u blagajni već ima preko 12 milijardi dolara, a zahvaljujući sadašnjim cenama na tržištu, ta suma se uvećava za 1,5 milijardu mesečno. Nova izvozna taksa za naftu i naftne derivate iznosi 26% od njihove vrednosti, što znači da je sada dostigla gotovo 12 dolara po svakom barelu koji se izveze. „Javni sektor“ se centralizuje i u Gaspromu, jer to pojednostavljuje kontrolu i upravljanje komandnom palicom.

Zamisao je jasna. Država raspoláže zalihama u energetici i odlučuje kako, kada i da li da ih usmeri u druge sektore. Već viđeno? Možda i jeste, ali drugog načina nema, ako država želi da taj sektor zbilja počne da se razvija u punom sjaju. A vreme će pokazati da li će taj sistem biti delotvoran. Ovo je tek početak, a vlast je do sada pokazala da ume da ubere prihod, ali još nije bila u prilici i da ga troši. Valja sačekati i videti da li će trošiti po starim ili po novim obrascima, kao i koliko će potrajati ove visoke svetske cene.

Za sada možemo samo da kažemo da je ulaganje dobiti ostvarene u energetici u nove proizvodne cikluse odlučujući činilac od kojeg zavisi budući razvoj Rusije, a ko nije u stanju da prošlost i sadašnjost ruske energetike tumači sa tog stanovišta, rizikuje da se njegove ekonomske analize svedu na proučavanje folklor.

prevela Mirela Radosavljević